

РОЗДІЛ 10

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.945

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/98>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ТА ЕТИЧНИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ

SPIRITUAL, MORAL AND ETHICAL CONDITIONS OF ADVOCACY ACTIVITY RESEARCH METHODOLOGY

Забзалюк О.В., к.ю.н.,

асистент кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена аналізу методологічного інструментарію при дослідженнях духовних якостей адвоката як особистості та морально-етичних основ адвокатської діяльності, зумовлених її соціально-правовим змістом. Розглядаються класичні і нові методологічні підходи до розуміння сутності моральнісних категорій і деонтологічних норм, які визначають зміст діяльності та професійної моралі і етики адвокатів, сприяють уточненню, збагаченню та систематизації усього понятійно-категоріального апарату досліджень. У статті обґрунтовується необхідність їх комплексного застосування, використання методологічного плюралізму та залучення розширеного спектру філософських методологій.

Побудова правової держави не можлива без розвитку основних інститутів громадянського суспільства, одним із яких є адвокатура, на яку покладено завдання по втіленню у життя конституційних гарантій надання юридичної допомоги громадянам і організаціям з метою захисту їхніх прав та законних інтересів.

У статті автором доведено, що ефективність адвокатської діяльності здебільшого залежить не тільки від організаційної злагоженості та професіоналізму адвокатури, а й від моральних якостей адвоката та дотримання ним норм професійної етики. Зв'язок морально-етичної поведінки адвоката з можливими наслідками професійної діяльності є предметом багатьох сучасних наукових досліджень. Відродження наукового інтересу до професійної етики адвоката, як і до адвокатології взагалі, відбувається на тлі ідейної інтеграції України до європейських цивілізаційних цінностей, серед яких найважливішою є людина та її права.

Дослідження духовно-моральних та етичних основ діяльності адвокатури вимагає усталення відповідної комплексної методології із широким застосуванням методологічних напрацювань філософії права та інтегративної системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених принципів пізнання сутності, змісту, принципів, мети та інших характеристик діяльності адвокатури в сучасних умовах українських реалій.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, методологія, методи, мораль, моральність, етика, аксіологія, герменевтика, семіотика.

The article is devoted to the analysis of methodological tools in the study of the spiritual qualities of a lawyer as a person and the moral and ethical foundations of advocacy, due to its social and legal content. The article considers classical and new methodological approaches to understanding the essence of moral categories and deontological norms that determine the content of the activities and professional morality and ethics of lawyers, contribute to the clarification, enrichment and systematization of the entire conceptual and categorical apparatus of research, substantiates the need for their comprehensive application, the use of methodological pluralism and involvement an expanded range of philosophical methodologies.

Building a lawful state is impossible without the development of civil society basic institutions, one of which is the advocacy, which is tasked with implementing constitutional guarantees of legal aid to citizens and organizations to protect their rights and legitimate interests.

It is stated in the article, that the advocacy's activity efficiency in a lot of ways depends not only on the organisational coherence and advocacy's professionalism, but also on the lawyer's moral issues and his compliance with the norms of professional ethics. The connection with the lawyer's moral and ethical behavior and possible consequences of professional activity serves as a subject for a great quantity of scientific researches today.

The scientific interest to lawyer's professional ethics revival occurs against the background of Ukraine's ideological integration into European civilisation values, among which the human being and his / her rights, are the greatest issue. The study of spiritual, moral and ethical foundations of advocacy requires the establishment of an appropriate methodology with extensive application of methodological developments in the philosophy of law and an integrative system of interconnected and interdependent worldviews and principles of discovering the essence, content, principles, purpose and other characteristics of advocacy in modern Ukrainian law reality.

Key words: lawyer, advocacy, methodology, methods, moral, morality, ethics, axiology, hermeneutics, semiotics.

Побудова правової держави не можлива без розвитку основних інститутів громадянського суспільства, одним із яких є адвокатура, на яку покладено завдання по втіленню у життя конституційних гарантій надання юридичної допомоги громадянам і організаціям з метою захисту їхніх прав та законних інтересів. Ефективність адвокатської діяльності багато в чому залежить не тільки від організаційної злагоженості та професіоналізму адвокатури, а й від моральних якостей адвоката та дотримання ним норм професійної етики.

Зв'язок морально-етичної поведінки адвоката з можливими наслідками професійної діяльності є предметом багатьох сучасних наукових досліджень. Відродження наукового інтересу до професійної етики адвоката, як і до

адвокатології взагалі, відбувається на тлі ідейної інтеграції України до європейських цивілізаційних цінностей, серед яких найважливішою є людина та її права.

Метою статті є з'ясування методологічного інструментарію досліджень морально-етичних засад діяльності адвоката.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові розвідки теоретичних і практичних проблем інституту адвокатури зарубіжних і вітчизняних науковців, серед яких дослідники М. Аракелян, О. Басв, Н. Бакаянова, В. Гончаренко, Т. Варфоломеева, Т. Вільчик, Л. Грудцина, Я. Зейкан, А. Кучерена, О. Святоцький, О. Синєокий, Д. Фіолевський, С. Фурса, О. Яновська та багато інших. Проте підвищений інтерес до вдосконалення методології

наукових досліджень у сфері адвокатської діяльності вказує на необхідність подальшої розробки доктринальних положень у зазначеному напрямі.

Методологія визначається як система методів, які застосовуються для дослідження тих чи інших явищ, як наука про такі методи, а також як система пізнавальних установок і механізмів, що сприяють осягненню конкретного предмета пізнання і безпосередньо здійснюють це осягнення відповідно до специфіки предмета і цілей пізнання. При цьому в рамках цієї системи йдеться про світоглядні підходи, загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Критерієм розмежування цих методів на групи є відповідний ступінь узагальнення, у зв'язку з чим покладена в основу дослідження теоретико-правова концепція впливає на інтерпретацію та застосування різних методів суспільних наук, у тому числі й спеціальних приватно-правових методів.

Останніми роками спостерігається тенденція все більш широкого залучення розширеного спектру філософських методологій у вивченні правової реальності. Відбувається перехід від монізму до філософсько-методологічного плюралізму. Методологічний плюралізм, характерний для юридичної науки, зумовлений як всією попередньою еволюцією наукового знання, так і традиціями вітчизняного праворозуміння.

Помітну роль в юриспруденції відіграють філософські принципи і методи пізнання, що зумовлено загальним розвитком постнекласичної науки. Саме вони задають стратегію пізнання, визначають теоретичну парадигму дослідження, що в ситуації методологічного плюралізму має велике значення. Науково-дослідницька методологія сучасної правової науки, яка має складну багаторівневу структуру, складається з методологічних підходів і принципів, зумовлених філософським змістом пізнання. Інтерпретація цих тенденцій позначається на трансформації нашої свідомості, а також зумовлює багатогранність об'єктів дослідження, в ролі яких виступають явища правової реальності.

Філософські методи виконують і аксіологічну функцію, формуючи певні світоглядні, ціннісні установки, які впливають на процес наукового дослідження. Тенденція розвитку гуманітарного знання, що відбувається з усе більшим усвідомленням ролі моральних цінностей у бутті як всього соціуму, так і кожної окремої особистості, є однією з особливостей сучасності, яка використовується для популяризації використання аксіологічного методу в будь-якому правовому дослідженні. Ціннісна стратегія і аксіологічний «вимір» права дозволяють подолати вузькість нормативного розуміння права, оскільки аксіологічний підхід передбачає зумовленість позитивного права загальноновизнаними цінностями суспільства. Головними первинними елементами системи права стають духовно-моральні (вони ж власне правові) засади, цінності, ідеали.

Моральні цінності є одним із видів соціальних цінностей, але це не проста, а специфічна частина соціальних цінностей, у якій діалектично взаємодіють загальне і особливе. Вони відіграють ключову роль у правотворенні, особливо при кардинальних змінах у суспільстві. У моральних цінностях втілюється сформований у суспільстві, зумовлений ходом історичного розвитку ідеал – уявлення про справедливість, гуманність, на досягнення якого спрямоване правове регулювання. Ці висновки повністю відносяться і до проблематики механізму формування моральних засад діяльності інституту адвокатури.

Значимість аксіологічного підходу полягає у тому, що в сучасний період глобалізаційних процесів інтенсифікується процес діалогу різних правових культур, що актуалізує розширення досліджень розмаїття національних традицій права. Як зазначає І. Переверза, в умовах реформування національної правової системи та пошуку

для цього найбільш раціональних шляхів питання застосування аксіологічного підходу у сфері правотворчості та удосконалення системи законодавства шляхом визначення й закріплення у нормативних актах найбільш значимих для суспільства цінностей є необхідною умовою для успішного розвитку держави [5, с. 32–33].

Аксіологічний підхід розглядає право крізь призму його відповідності загальноновизнаним морально-етичним цінностям, які дозволяють утверджувати в суспільстві ідеали гуманізму, свободи, рівності, справедливості, які можуть бути його основою і забезпечуватися ним. Саме за допомогою цього методу визначається цінність і ціннісне наповнення права як соціального регулятора, виникає можливість підвищувати ефективність соціального регулювання, забезпечувати здатність права втілювати в життя найбільш значущі цінності, важливі для розбудови громадянського суспільства [8, с. 2].

Оскільки інститут адвокатури є інститутом громадянського суспільства, що надає ефективну правову допомогу громадянам у захисті прав і свобод людини і громадянина, то аксіологічний підхід дає можливість при дослідженні організації адвокатської діяльності встановити особливе ціннісне значення адвокатської професії, простежити зміну правових традицій і цінностей на шляху становлення та розвитку інституту адвокатури.

Використання аксіологічного підходу дає можливість зробити висновок, що моральні засади адвокатської діяльності належать до найбільш фундаментальних цінностей інституту адвокатури. Закономірності та особливості цих морально-етичних засад зумовлені їх природою, значенням цього феномену як особливої форми суспільних відносин у системі соціального регулювання. Отже, аксіологічний підхід допомагає визначити сутність моральних засад діяльності інституту адвокатури, які є соціальним регулятором, виступають чинником консолідації суспільства, розвитку правосвідомості й активних дій щодо реалізації принципів свободи, рівності і справедливості.

Не менш важливим у дослідженні моральних засад діяльності інституту адвокатури є використання антропологічного підходу, який дозволяє розкрити необхідність адвокатури крізь призму універсальності та різноманіття людського буття. Антропологія пов'язана із вивченням людини як соціальної істоти, її буття і культури. Юридична антропологія розкриває факт визнання глибокого зв'язку феномену права з людиною, захист прав якої є предметом діяльності адвокатури. Антропологічний підхід у дослідженні інституту адвокатури дозволяє визначити значення тієї правозахисної діяльності, яка надається адвокатами, простежити її соціальне значення і моральні засади.

Нині найбільш перспективним є системний підхід, який, крім онтологічних і гносеологічних закономірностей, у предмет науки про адвокатуру включає соціально-економічні, політичні, моральні, ідеологічні та інші закономірності, які детермінують розвиток і функціонування адвокатури. Його популярність серед вчених найрізноманітніших наукових професій зумовлена тим, що за допомогою системного підходу можливо розглядати досліджуваній об'єкт як цілісність, яка складається із безлічі елементів, що мають відносну автономію, але знаходяться в постійній взаємодії між собою.

Системний підхід – це застосування низки методів. Він дозволяє вивчати адвокатуру як правовий інститут і соціальний процес, тобто змінює місце адвокатури у суспільстві. Комплексна методологія здатна виявляти на загальному тлі розвитку адвокатури ті чи інші її вияви, вивчати їх причинно-наслідкові зв'язки.

Застосування системного підходу в соціогуманному пізнанні означає дослідження закономірностей розвитку адвокатури як цілісного організму, як системи. Незважаючи на те, що системний підхід розуміється по-різному, все більше виявляється його розгляд як загальнонауко-

вої міждисциплінарної методологічної концепції, яка не виходить за рамки спеціалізованого знання. Застосування системного підходу плідне для конкретних наукових дисциплін, при цьому відбувається збагачення методу «узагальненими поняттями приватних наук» [2, с. 15–18].

Система – слово грецьке, яке буквально означає «ціле», «складене з окремих частин (елементів)». Адвокатська система належить до органічних, яким властива особлива організованість, що означає наявність у ній певного роду особливих зв'язків між складовими елементами системи: адвокат-клієнт, адвокат-суд, адвокат-спільнота тощо. Їх соціальна матерія постійно змінює і вдосконалює свою організаційну структуру.

Структурні зміни в адвокатських системах відбуваються не тільки від епохи до епохи. Структурні перетворення в адвокатських системах різних держав відрізняються неповторними цивілізаційними, етнічними та культурологічними формами. Завдяки наявності у адвокатури власних механізмів організації діяльності адвокатські системи самостійно формують свої напрями руху і програми [3, с. 20–28].

Відповідно до принципів системного аналізу аналіз адвокатських систем не можливий без належного з'ясування таких їх характеристик як структура і організація. Особливе значення для з'ясування механізму роботи адвокатської системи має аналіз навколишнього середовища та засад їх діяльності, в тому числі й морально-правових. Моральні цінності, які складають основу діяльності інституту адвокатури, розглядаються як система загальнолюдських цінностей, зумовлених людськими відносинами (співпереживання, співчуття, милосердя, доброта, совість, сенс життя, справедливість), професійних (законність, відповідальність, дисциплінованість, ініціативність, уважність) й особистісних цінностей (значущі для особистості, які визначають напрям її діяльності: кар'єра, сім'я, матеріальне становище, соціальний статус, духовний розвиток).

Світоглядним та ідеологічним рівнем дослідження морально-етичних основ діяльності адвоката є діалектичний метод як фундаментальний метод пізнання правових явищ, який дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси історичного та логічного розвитку, на основі яких відбувається синтез відповідних понять у наукову систему, що може охопити та об'єднати усі методи інших наук.

Як зазначає В. Лисий, діалектика як метод є системою, а не формальною сукупністю певних принципів, яка характеризується живим рухом мислення [3, с. 20–28]. Тільки застосовуючи основні закони діалектики (єдності і боротьби протилежностей, заперечення, переходу кількісних змін у якісні), спираючись на такі принципи діалектичного методу як об'єктивність, всебічність, конкретність, використовуючи такі категорії як сутність і явище, причина і наслідок, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, можна правильно пізнати сутність і роль моральних принципів у праві, в тому числі і в адвокатології, розробити ефективні заходи щодо підвищення ефективності їх застосування.

Традиційно використання діалектичного методу дослідження дає можливість розглядати різні явища, в тому числі і правові, в розвитку з урахуванням їх об'єктивної зумовленості, змінності, взаємозалежності та взаємодії з іншими явищами суспільного життя, що зумовлює можливість застосування цього методу і в дослідженні механізму формування моральних засад діяльності інституту адвокатури.

Осмилення зв'язків і опосередкувань у досліджуваних об'єктах, предметах, процесах і явищах – одне з головних положень діалектики, від правильного застосування якого залежить якісне та повне вивчення проблеми моральних засад у праві, зокрема і в адвокатській

діяльності. Сутність і зміст правових моральних засад не можуть бути досягнуті, якщо їх аналізувати окремо від інших правових і соціальних явищ, з якими вони тісно взаємопов'язані і взаємозумовлені, з тими суспільними відносинами, на які впливає право, волею панівних політичних сил, історичними умовами дії права, завданнями, що стоять перед правом тощо. Тому дослідження моральних засад у діяльності інституту адвокатури передбачає осмилення їх взаємозв'язку як між собою, так і з названими вище явищами.

Складником методології дослідження є герменевтика, яка є одним із напрямів філософії нашого часу. Під герменевтикою здебільшого розуміють мистецтво і/або вчення про розуміння і тлумачення текстів, а також дій людей і результатів їх дій. Грецьке «hermeneuein» означає «тлумачити», «витлумачувати», «інтерпретувати» [1, с. 119].

Предметом пильної уваги сучасної герменевтики є питання соціального пізнання і його методів. У герменевтичній методології центральним є питання про те, наскільки можливе розуміння людиною смислів сущого і належного, які межі інтерпретаційної свободи. Актуальність і значимість герменевтичної проблематики визначається посиленням інтересу до пов'язаних із нею проблем тлумачення, інтерпретації, розуміння в практичному житті, політиці, моралі, праві, мистецтві, релігії, комунікативній діяльності, освіті. Герменевтика має справу зі змістом суджень. Центральною проблемою герменевтики є ідея мови і орієнтовані на мову поняття «значення», «інтерпретація», «тлумачення», «розуміння».

Юридична герменевтика є одним із видів пізнання, в результаті якого відбувається процес від розуміння до пояснення. Її слід віднести до спеціального пізнання, так званого юридичного аналізу – аналізу буквального тексту, догматичного аналізу і культурологічного. Під юридичною герменевтикою розуміють також інтерпретацію і виявлення значення писаного права, тому її можна визначати як текстуальну дисципліну [9, с. 2].

Зв'язок юриспруденції і герменевтики насамперед виявляється у тлумаченні різних форм і джерел права, які належать як до історичних правових документів, так і до чинних, діючих у сучасний період різних видів правових актів. Герменевтика дозволяє розробити систему правил вербальної комунікації і створює передумови ефективності правового регулювання. При вербальному (письмовому) формулюванні правового тексту розуміння мови закону має особливе значення у правотворчості і реалізації права. Проблеми тлумачення та застосування правових норм є украй актуальними для юриспруденції. Герменевтика піднімає уявлення про інтерпретацію на якісно новий рівень і дозволяє по-іншому поглянути на проблеми сутності та призначення права [4, с. 3–4].

Для нашого дослідження метод герменевтики дає можливість зробити висновок про те, що терміну «моральні засади» у площині діяльності інституту адвокатури властива певна полісемантичність і багатозначність, у зв'язку з чим сучасне правознавство рясніє різними визначеннями терміну «моральні засади діяльності адвокатури», кожне з яких має свій зміст і обґрунтування.

З методом герменевтики тісно пов'язана одна із найбільш оформлених частин сучасних системно-структурних досліджень – семіотика як наука про знаки і знакові системи, яка знаходиться на стику теорії права, теорії мислення і теорії мови, відображає рівень правової культури відповідного суспільства, а отже й ті правові цінності, які складають зміст цієї культури [6, с. 92]. Універсальний характер цієї науки вказує на можливості її застосування в науках, які вивчають знакові системи, в тому числі і в юриспруденції.

Численні визначення знака, представлені у семіотичі, здебільшого зводяться до того, що під знаком розуміється все що завгодно, що стоїть для інтерпретатора замість

чого-небудь іншого. Образні знаки представлені у праві різною правовою символікою: предметними символами (прапор, формений одяг, державні нагороди), образотворчими символами (герб, товарний знак, дорожні знаки), звуковими і світловими символами, символами дії (різні правові процедури від інавгурації до вітання суду сто-ячи) тощо.

Слово і мовні знакові системи висловлюють зміст норм права. Вони виражені в усіх видах правової мови, а також зафіксовані за допомогою системи запису в різноманітних правових текстах таких як нормативно-правові акти, судові рішення, доктринальні правові тексти тощо. Відносна відособленість зазначених видів правових текстів і правової мови дозволяє розглядати їх як мовні знакові підсистеми.

Слід зауважити, що зазначені типи знакових систем у праві відповідають основним типам праворозуміння. Так, природні знакові системи у праві, які виявляються на рівні правовідносин, відповідають соціологічному типу праворозуміння. Образні знакові системи, що відображають правову реальність, адекватні психологічному підходу до права, а мовні знакові системи і системи запису представляють право у позитивістському трактуванні як систему норм, виражених у мові.

Можливість використання семіотичного аналізу в галузі права була висловлена Е. Прянишниковим, який запропонував застосувати до вивчення права три розділи семіотики: правову семантику, що досліджує відношення

норм права до дійсності, яку вони відображають і регулюють; правову синтактику, що досліджує правила узгодженості та зв'язки правових норм між собою; правову прагматику, що досліджує сприйняття і розуміння норм права особами та органами, яким вони адресовані [6, с. 93–94].

Поняття правової знакової конструкції вводиться і пропонується до застосування А. Саркісовим, під якою він розуміє стійку конфігурацію одиниць (знаків) правового знакового поля (знакової системи права), тобто груп правових понять, виражених у правовій логосфері, що склалася на основі знакової структури цієї системи права і виділяється своєю референціальністю (співвіднесеністю з дійсністю) у цілісному процесі праворозуміння і правотворчості [7, с. 11].

Категорія семіотики права розкривається через відповідність і взаємозв'язок правових понять і символів, юридичних фактів і пропозицій, які їх визначають; ця категорія виводить правове дослідження за межі текстологічного та термінологічного рівня на смисловий рівень і ілюструє процес формування на тому чи іншому рівні правового знакового поля стійких груп правових понять із первинних соціально-правових, морально-правових, релігійно-правових ідей і уявлень, нестійких у структурному відношенні. У площині нашого дослідження методи семіотики дають можливість дослідити вплив морально-етичних ідей, уявлень, поглядів адвоката як особистості на формування професійних моральних засад діяльності інституту адвокатури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аболіна Т., Надольний І. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії ім. Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
2. Калинюк С.С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект : дис. канд. юрид. наук. 12.00.02. Ужгородський нац. ун-т. Ужгород, 2015. С. 15–18.
3. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання. *Вісник Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка. Серія: «Філософія»*. 2010. № 13. С. 20–28.
4. Малиновская Н.В. Интерпретация в праве: генезис, эволюция, актуализация : автореф. дисс. к.ю.н. Москва, 2010. 22 с.
5. Переверза І.М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності : дис. канд. юрид. наук. 12.00.01. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 240 с.
6. Прянишников Е.А. Семіотика и закон. *Правовая кибернетика* : сб. ст. / Акад. наук СССР; Науч. совет по комплексной проблеме «Кибернетика». Москва, 1973. С. 92–98.
7. Саркісов А.К. Семіотика права: историко-правовое исследование правовых знаковых конструкций : автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.01. Москва, 2000. 27 с.
8. Фальковський А.О. Аксиологічний підхід у методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / А.О. Фальковський. О., 2011. 17 с.
9. Goodrich P. Legal hermeneutics. *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD-ROM; Legal Hermeneutics: History, Theory, and Practice* / Ed. by G. Leyh. Los Angeles; Berkeley (CA), 2008.